

УДК 811.162.1'373.72

ЕКСПЛІКАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ТА ІДЕАЛІВ У ПОЛЬСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ ТА ПАРЕМІЯХ

А. О. Романенко

У статті розглянуто проблему гендерного трактування чоловічої та жіночої статі засобами фразеології, оскільки останні виражають усталені в мові традиційні оцінки та переконання про риси чоловіків та жінок, про їхні соціальні ролі та стосунки тощо.

Ключові слова: гендерні стереотипи, мовна картина світу, стереотипні модслі, чоловік, жінка, фразеологічні одиниці, паремії.

Неодноразово дослідниками зазначалося про пріоритетність вивчення людського фактора у мові. Фразеологічний корпус мови — особливо благодатний матеріал для вивчення цієї взаємодії, оскільки в ньому концептуалізовані не лише знання про наївну картину світу певного етносу й всі типи відношень суб'єкта до її фрагментів, але й ніби запрограмована участь цих мовних сутностей разом з їхнім вжитком у міжпоколінній трансляції еталонів і стереотипів національної культури.

Відмінність гендерного трактування обох статей закодоване у мовній системі польської мови — у її лексиці, граматиці, словотворі, семантиці, фразеологічному та пареміологічному фондах. Особливе місце при дослідженні мовної репрезентації статі займають фразеологічні одиниці (ФО), адже вони виражають усталені у мові традиційні оцінки та переконання про риси чоловіків та жінок, про їхні соціальні ролі та стосунки. Прислів'я та приказки є невичерпним джерелом людського досвіду, культури та життєвої філософії, що віками передається з покоління в покоління. У них у стислій формі також відображені усі ціннісні характеристики та установки носія мови — народу.

У фразеологічному фонді кожної мови можна знайти велику кількість фактів, що підтверджують тісний зв'язок мови із соціумом, у якому вона функціонує. Як слушно вказує А. Пайдзінська: “wielokomponentowość i — zwykle — metaforyczna? (metonimiczna) geneza frazeologizmów sprzyjają utrwaleniu w nich realiów obyczajowo-społecznych, ludzkich przekonań i poglądów na świat” [7, с. 480].

Поділ на чоловіче та жіноче лежить в основі різних філософій, простежується ще з найдавніших часів. Це протиставлення за статтю настільки звичне для нас, наскільки і суперечливе. Адже ще з античних та біблійних часів надається “першість” чоловікові, як продовжувачеві роду, як спадкоємцеві Адама, та відзначається “вторинність” жінки, її залежність від чоловіка. Це дихотомічне розрізнення двох начал, які, по суті, становлять одне ціле, зумовило ще наприкінці 60-х рр. появу хвилі протестів проти нерівноправності соціальних стосунків, ролей чоловіка та жінки у суспільстві.

Існує цілий ряд праць вітчизняних та зарубіжних вчених, у яких різною мірою висвітлюються окремі лінгвальні прояви гендера: Дж. Батлер, О. Бесонової, О. Горошко, Г. Емірсуїнової, Д. Кемерон, А. Кириліної, Р. Лакофф, А. Мартинюк, С. Міллз, Л. Ставицької та ін.

Польська лінгвістична думка також приєдналася до світового гендерного руху. Різними питаннями гендера займаються Квірина Гандке, Герберт та Нікель-Герберт, Яворський, Анусевич, Кравчик-Тирпа, Пайдзінська, Шпира-Козловська, Карватовська, Енджейко та ін.

Гендерний чинник — одна із найсуттєвіших характеристик людини. Поділ людства на жіночу і чоловічу половини природно зумовлює відмінності у поведінці, світорозумінні, поглядах, діяльності чоловіків та жінок.

Мова відіграє основну роль у формуванні масової свідомості та системи цінностей кожної особистості. Гендерні ознаки мовної картини світу — це сутнісні вияви пізнання світу крізь призму чоловічої і жіночої картин світу, які інтегрують універсальні і національно специфічні ознаки, виявляють визначені статтю особливості мовленнєвої діяльності та поведінки.

Як вказує російська дослідниця В. М. Телія, відносяться до фразеологізмів та закріплюються у мові власне ті образні вислови, які асоціюються з культурно-національними еталонами, стереотипами, міфологемами, і які у мовленнєвому акті відтворюють “характерний для тієї чи іншої спільноти менталітет... За системою значень фразеологізмів та лексем проявляється культура” [1, с. 233].

Особливістю людського мислення є його спрямування до пошуку, розвитку, пізнання все нових явищ довколишньої дійсності. Це зумовлює, в свою чергу, змінність, непостійність поглядів — те, що сьогодні є правильним, ідеальним, єдино можливим, завтра може виявитися нісенітницею не прийнятою суспільством. Поняття жіночого та чоловічого ідеалу варіювалося протягом багатьох століть — від виключно фізіологічних показників — до естетичного ідеалу, що теж змінювався в різні епохи.

З метою визначення стереотипів чоловіка та жінки у польському суспільстві було погруповано ФО в більш вузькі в змістовому відношенні підгрупи: ‘риси ідеального чоловіка’ — ‘риси ідеальної жінки’, ‘негативні характеристики чоловіка’ — ‘негативні характеристики жінки’.

Ідеального чоловіка жінки різного віку уявляють по-різному. Так, дівчата та незаміжні жінки зазвичай характеризують свою мрію, уявляючи “принца на білому коні”: *książę z bajki, odważny jak lew*. Жінки більш ‘зрілі’ трактують чоловіків, з огляду на досвід, більш приземлено та реально: *dobry, czuły, kochający matkę; pan ? władca; małżonek przykładny, poważny*. Ознаками краси та ідеальності чоловіка є сила, здоров’я, мужність, відвага, рішучість: *chłop jak dąb, chłop w chłopa; fajny, równy chłop, gość; ktoś (chłop) jak tur, silny jak tur*. Позитивно сприймається суспільством, коли чоловік користується успіхом у жінок — чим з більшою кількістю жінок чоловік приятелює, тим вищу оцінку він отримує як *zdobywca, pogromca serc*.

Спостерігається певна суперечливість у вербальній репрезентації ‘ідеальної жінки’ в польськомовній картині світу. Так, з одного боку: *kapłanka, strażniczka domowego,*

rodzinnego ogniska — жінка як берегиня домашнього вогнища — має позитивну соціальну оцінку, адже з давніх часів ведення домашнього господарства та виховання дітей входило до обов'язків жіночої статі. З іншого ж боку жінка, яка не працює, викликає негативні оцінні характеристики з боку сучасного соціуму: *kura domowa; naiwna, parafialna, pospolita gąska 'kobieta naiwna, bez aspiracji, bez szerszych zainteresowań umysłowych i kulturalnych'*. Захоплення викликають *pierwsza dama, kobieta sukcesu*. Окрім того, позитивно конотовані ФО з номінаціями *zona, gospodyni, ukochana, dziewczyna* та ін.: *dobra, zawolana gospodyni; uprzejma, uroczą gospodyni; dobra, idealna, prawowierna, wierna żona; dama, pani, wybranka czyjegoś serca; przyjaciółka od serca*. Хоча і трапляються негативні характеристики *zła żona, zły sąsiad, diabeł trzeci — jednej matki dzieci; wiarołomna żona*. В більшості випадків опис ідеальної жінки зводиться до характеристики зовнішнього вигляду: *kobieta przy kości; bujne, obfite kształty 'duży biust i szerokie biodra u kobiety'; kobieta, dziewczyna jak lania; ma czym oddychać — o kobiecie mającej duży biust; malowana lala '? kobiecie pięknej, ale próżnej i bezdusznej'; sex-bomba atomowa; cienka jak osa — o kobiecie bardzo szczupłej w pasie, w talii; mieć nogi do samej szyi*.

Загальноприйнятий образ *Matki Polki* — символу польської жінки — являє собою синтез жінки-матері, жінки-берегині та жінки-патріотки.

Численні фразеологізми та паремії представляють негативний образ чоловіка. Так, ФО *damski bokser*, що позначає чоловіка, який б'є жінок, отримує негативну оцінку, проте паремія *jak mąż żony nie bije, w niej wątroba gnije* дає чоловікам настанову протилежного змісту. Негативні характеристики чоловіка пов'язані з відсутністю розумових здібностей: *ciężki frajer, idiota, głupiec*; занадто 'м'якою', нечоловічою поведінкою, нерішучістю, залежністю від жінки: *maminy synek; być, siedzieć pod pantoflem; dostać się pod pantofel; trzymać się matczynej, maminej spódnicy, matczynego fartucha, maminego fartuszka*; наявність жіночих рис у поведінці чоловіка: *drożyć się jak panienka; mele językiem jak baba*. Зовнішні ознаки чоловіків майже не знаходять своє відображення у мові (*plec brzydka, ród krokodyli*); як і вказівки на вік — *wiek męski; lata męskie*.

Щодо характеристик жіночої статі, то зовнішні риси мають визначальне значення. У ФО, прислів'ях та приказках часто експлікується протиставлення краси та розуму у жінки: *słodka idiotka; u kobiety włos długi, a rozum krótki*. Загалом, як і в випадку з описом чоловіка, відсутність розуму в жінки отримує негативну оцінку: *patentowana idiotka; drobnomieszkańska, prowincjonalna gęś 'lekceważąc o kobiecie ograniczonej umysłowo, naiwnej'; głupia gęś, jak gęś; film książka dla kucharek; baba z magła 'o prymitywnej kobiecie lubiącej się plotkach' та ін.*

З огляду на вік, характеристики жінки є різними. Так, жінки старшого віку викликають радше насмішку, а молоді — схвалення: *z tyłu liceum, z przodu muzeum; nie pomoże blansz i róż, kiedy panna stara już; stara dziewczątka wiek balzakovski*. Однозначно негативну оцінку з боку суспільства отримують

жінки з чоловічими, жорсткими рисами характеру — *brać, wziąć kogoś pod pantofel; żandarm, policjant w spódnicy; herod baba; dragon ma in.* Найбільше прикладів з негативною оцінкою жінки дають ФО, прислів'я та приказки, компонентом яких є слово *baba* та похідні від нього: *baba z wozu, koniom lżej; babski rozum; gdzie diabeł nie może, tam babę poślę; ma tyle cnót, co stara baba zębów; baba jedza ma in.*

Цікавими є спостереження над вербалізацією вільної поведінки жінки та чоловіка. Чоловік, що користується популярністю у жінок — дон жуан, *kawalerowi i psu wszystko wolno; mężczyzna musi się wyszumieć*, а подібна поведінка жінки трактується суспільством із засудженням, таких жінок називають повіями. Вільна сексуальна поведінка жінки широко представлена у польській мові: *kobieta z przeszłością; córka Koryntu; panienska spod latarni; dziewczyna lekkich obyczajów; pójść na ulicę, znaleźć się na ulicy; najstarszy zawód świata; kobieta z przeszłością.* Ця група фразеологізмів має різке пейоративне забарвлення, проституція викликає осуд з боку традиційного суспільства.

Суспільство насаджує особам різної статі 'правильні' моделі поведінки, всі відхилення від цих моделей викликають критику з боку соціуму. З огляду на проаналізований матеріал (близько 2000 одиниць), можна вивести стереотип польської жінки та чоловіка. Так, типова представниця жіночої статі, стандарт, усталений суспільством це: кохана жінка, обраниця чоловіка: *dama czyjegoś serca*; яка обов'язково повинна наближатися до ідеалу — бути красивою, привабливою, сексуальною, молодою та здоровою: *warta grzechu; piękna połowa ludzkości; płeć nadobna; być w błogosławionym stanie; u swej matki każdy gładki; dziecko za rękę, matkę za serce*; дружина: *dobra żona, męża korona.*

Є велика кількість негативних рис, які приписуються жінкам: балакучість, змінність, непостійність, надмірна емоційність, дурість і т. д.: *babskie gadanie; babska logika; kobieto, puchu marny; kobiece kaprysy; deszcz ranny i płacz panny — oba krótkotrwałe; szpony — broń lwa, lzy — broń niewieścia; babskie intrygi*; поширеними є негативні характеристики блондинок та мачух: *głupia blondynka; ktoś od macochy; lepiej jak matka bije, niż jak macocha głaszcze*; а також вказується зв'язок жінок із трансцендентною сферою, з нечистою силою: *sabat czarownic — o spotkaniu towarzyskim kobiet; baba jaga: wścieka się, jakby ją bies opętał.*

Сфера чоловічої активності знаходиться за межами дому (професійне середовище, "чоловічі кола за інтересами" та ін.). Якщо ж чоловік віддає перевагу домашньому комфорту та родині над професійними амбіціями, у поточному мисленні він трактується не інакше як *pantoflarz: być pod komendą swej żony.* Від чоловіка очікується, що йому повинна бути притаманна рішучість, впевненість, винахідливість в різних ситуаціях: *rozum mężczyzną, kobietą afekt rządzi; na zdrowy chłopski rozum; kawalerska, ułańska fantazja; jak mężczyzna z mężczyzną*; функція батька є дуже важливою, хоча на відміну від характеристики жінки-матері, конотація ФО чи паремій з тематичним центром 'чоловік-батько' часто набуває жартівливого

забарвлення: *machnąć, zmajstrować komuś dziecko, dzieciaka, bachora; damski krawiec 'o mężczyźnie, któremu rodzą same córki'*.

Ці стереотипні моделі беруть початок від найдавніших часів, вони поступово формувались та стабілізувались протягом багатьох віків. Загальновідомо, що людська історія репрезентує швидше антропоцентричний образ світу з огляду на традиційні патріархальні суспільні стосунки. Причини відмінності трактування чоловіків і жінок, а звідси — й нерівність представлення їхніх образів у мові, полягають у різних моделях виховання, де жінка і чоловік становлять дві різні особистості, призначені для різних функцій та соціальних ролей.

Позитивна чи негативна оцінка суспільством чоловіків зумовлена позитивними чи негативними рисами характеру, наявністю чи відсутністю розуму, активності. Характеристика жінок ґрунтується найчастіше на зовнішніх рисах, віку. Загалом різні стереотипні риси залежать від багатьох чинників: віку (старість конотується негативно, молодість — позитивно), краси (красивим пробачають багато вад (особливо це стосується жінок), некрасиві люди викликають суворий осуд), розуму (розум викликає повагу, дурість — негативне оцінювання), соціального статусу жінки чи чоловіка (стереотипи дружини, чоловіка, старої діви, неодруженого чоловіка незаміжньої молодої дівчини, вдови, вдівця, коханки та коханця та ін.)

Існують загальноприйняті канони відносно позитивних та негативних характеристик людини, однакові як для чоловіків, так і для представниць 'прекрасної статі'. Добро, здоров'я, краса, молодість — найчастіше мають оцінку з боку суспільства зі знаком "плюс", а зло, хвороби, каліцтва, потворність, старість — викликають негативний стосунок до носіїв таких рис.

Мова значною мірою відображає старі патріархальні традиції та соціальні ролі чоловіків та жінок минулих часів. І хоча в польському суспільстві відбуваються зміни у напрямку до рівноправності статей, це знаходить незначне вираження у мові. Таким чином, мова характеризується більш сталістю, ніж динамічністю, накопичений поколіннями та зафіксований досвід старанно зберігається.

Список літератури

1. В. Н. Телия. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М.: "Языки русской культуры", 1996. — 288 с.
2. Мокиенко В. М. Славянская фразеология. — М., 1989.
3. J. Bartmiński. Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem — na przykładzie stereotypu matki // Język a kultura. 1998, t.12. s. 63–83.
4. E. Jędrzejko. Kobieta w przysłowiach, aforyzmach i anegdotach polskich. Konotacje i stereotypy// Język a kultura 1994, t. 9. S. 158–172.
5. M. Karwatowska, J. Szpyra-Kozłowska. Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim. — Lublin, 2005. — 294 s.
6. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. W 4 tomach. — Warszawa, 1969–1978.
7. R. Pajdzinska. Frazеologia a zmiany kulturowe, «Poradnik Językowy» 1988, z. 7. s. 480–487.

8. M. Peisert. "On" i "ona" we współczesnej polszczyźnie potocznej// *Język a kultura*. 1994, t.9. — S. 96–109.
9. J. Puzynina. *Język wartości*. — W.: PWN, 1992. — 268 s.
10. *Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego*. — t. I–XI, Warszawa, 1958–1969.
11. *Słownik frazeologiczny języka polskiego pod red. S. Skorupki*. — t. I–II, Warszawa, 1958–1968.
12. *Słownik frazeologiczny pod red. A. Kłosińskiej, E. Sobol, A. Stankiewicz*. — W.: PWN, 2005. — 655 s.

Романенко А. А. *Экспликация гендерных стереотипов и идеалов в польской фразеологии и паремиях.*

В статье рассмотрена проблема гендерного исследования мужского и женского пола способами фразеологии, поскольку последние выражают устоявшиеся в языке традиционные оценки и убеждения о чертах мужчин и женщин, об их социальной роли, взаимоотношениях и т. д.

Ключевые слова: гендерные стереотипы, языковая картина мира, стереотипные модели, мужчина, женщина, фразеологические единицы, паремии

Romanenko A. O. *Explication of gender stereotypes and ideals in Polish phraseology and paremiology.*

In the article the problem of gender research of both sexes by the means of phraseology is examined, as they express established in the language traditional estimations and beliefs about the traits of men and women, about their social role, mutual relations and so forth.

Key words: gender stereotypes, language world view, stereotype patterns, man, woman, phraseological units, proverbs.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2007 р.